

II. PRIMUL RĂZBOI MONDIAL. DECLANȘARE, ATITUDINI, PROVOCĂRI

„SPIRITUL VERII ANULUI 1914“ – ATITUDINI, FUNDAL ȘI URMĂRI

Włodzimierz BORODZIEJ*, Maciej GÓRNY**

THE “SPIRIT OF SUMMER 1914” – ATTITUDES, BACKGROUND, AND CONSEQUENCES (Abstract)

The article deals with the “Spirit of 1914” in East Central and South Eastern Europe. The prevailing mood seemed to resemble France or Germany. In reality – although mobilization went smoothly everywhere – even at this early stage of what eventually became known as the Great War the picture was far from unequivocal. Nearly all subjects of empires and nation states for the time being demonstrated loyalty towards their state, though tension and doubt combined with hope for a different future could be recorded as well. The enemy depicted as an eternal challenge to own identity certainly propelled perfunctory enthusiasm. Warnings against “future war” – one of the most influential caveats was voiced in Warsaw and reached an international audience – went unnoticed. Everywhere Jews were soon discovered as universal scapegoats. In the coming years imperial national and occupation policies unwillingly stimulated disintegrative tendencies, ethnicizing the human fabric all over the region.

Keywords: *World War I; Mobilisation; Dissent; Ethnic Conflict; Antisemitism; Loyalty; Occupation.*

Nici o altă frază nu este atât de des citată în istoriografia Primului Război Mondial ca cea a lui George F. Kennan din anul 1979: Marele Război ar fi fost „marea catastrofă seminală a acestui secol”, „evenimentul care, mai mult decât altele, exceptând poate doar descoperirea armelor nucleare și dezvoltarea crizei de populație și de mediu, stă în inima eșecului și a declinului civilizației occidentale”¹.

---

* Profesor univ. dr. și cercetător, Institutul de Istorie al Universității din Varșovia.

** Cercetător principal dr., Institutul de Istorie al Academiei Polone de Științe.

¹ George F. Kennan, *The Decline of Bismarck's European Order. Franco-Russian Relations, 1875-1890*, Princeton NJ, Princeton University Press, 1979, p. 3.

În partea noastră de Europă, această perspectivă este împărtășită doar la Budapesta. Altundeva, de la Helsinki și Tallinn, Riga, Vilnius, Varșovia, Praga, Bratislava, București, Sofia, până la Ljubljana, Zagreb, Belgrad, Sarajevo, Skopje, probabil și la Tirana – această frază poate fi considerată doar ca o neînțelegere: între 1914-1918 s-au întâmplat multe, dar drept „catastrofa originară a secolului al XX-lea” – așa cum sună traducerea în limba germană – nu este tratată nicăieri. Diplomatul și istoricul american vedea lumea altfel, ca un strateg căruia Europa de după 1945 i se părea asemănătoare celei de dinainte de 1914: de amândouă părțile mari puteri foarte bine înarmate, în ambele cazuri un automatism previzibil de acțiune și reacțiune – așa cum acesta produsese în vara 1914 un efect de domino de neoprit. Analiza făcută lumii de către Kennan din punctul de vedere al războiului rece mai pare interesantă și într-un alt punct, respectiv unde descrierea este mai puțin caracterizată de viziunea sa asupra lumii decât de starea de atunci a cercetării: așa-numitul entuziasm al războiului. Kennan scria despre „euforia delirantă a mulțimilor ce se învârtteau pe străzile marilor capitale europene la izbucnirea războiului în 1914, abandonându-se minciunii satisfăcătoare că în solemnitatea momentului – sunet de fanfară, fluturat de steaguri, despărțirile calde de rezerviștii care plecau spre gări, simțământul unei noi camaraderii și solidarități naționale – ele vedeau începutul unei noi și minunate perioade istorice, impregnată de autosacrificiul atrăgător, de aventură, vitejie și glorie?”².

Kennan era un om înțelept. Totuși, s-a lăsat încântat de imagini ce au impregnat vreme de decenii reprezentările noastre asupra verii anului 1914 și care au fost deconstruite cu adevărat doar în ultimii ani.

I. Imagini

Există nenumărate fotografii în care mase imense de oameni demonstrează pentru război; studenții germani și englezi se ofereau voluntari cu miile pentru serviciul militar; în fiecare zi ziarele sunt pline de relatări despre servicii divine pentru monarhie, dovezi de devotament și donații pentru război. Memoriile vorbesc adesea o limbă asemănătoare: masele doreau războiul, după amintirile politicianilor, care sperau ca prin această să își diminueze responsabilitatea. „Spiritul” acestei veri se găsește însă și în alte ego-documente: Stefan Zweig, mai degrabă sceptic de la natură, pacifist mai târziu, își amintea că atunci i-au plecat partenerii de discuții. Chiar și cei mai pașnici și blajini oameni, individualiști radicali ca și anarhiști spirituali păreau să fie orbiți, ca și cum ar fi fost amețiți de mirosul sângelui – înaintea ochilor săi aceștia au devenit mai întâi patrioți ardenti, apoi anexioniști nesățioși; deoarece Zweig nu ar fi fost, vădit, un austriac adevărat – după cum credeau prietenii săi de până atunci – ar fi trebuit să emigreze în Franța sau Belgia³. Scriitorul își amintea de acest „spirit al anului 1914” – după cum se poate observa – cu totul altfel decât dacă ar fi fost încântat; într-adevăr, trebuie să fi dus o existență destul de singuratică. Pe străzile și bulevardele capitalelor europene – de la

---

² *Ibidem*, p. 4.

³ Stefan Zweig, *Die Welt von Gestern. Erinnerungen eines Europäers*, Frankfurt am Main, 1992, p. 275.

Londra și Petersburg, trecând prin Berlin și până la Viena și Budapesta – domina, pe de altă parte, un sentiment de apartenență colectivă. Bulevardul Unter den Linden din Berlin era plin de studenți care cântau. În duminica în care Serbia a respins ultimatumul austro-ungar, națiunea părea unită: locuitorii Berlinului s-au strâns în fața ambasadei austro-ungare și au cântat acolo „Ich hatt' einen Kameraden“. În acea clipă, nota un jurnalist, s-a unit poporul împărțit până atunci în clase și partide, până atunci avid de distracție; războiul, după comentariul de ziar tipic, ar fi dus la această renaștere⁴. Trebuie să fi părut asemănător și la Viena, unde poporul s-a adunat pe străzi sub steagurile monarhiei; în fața palatului Schönbrunn se strâneau în fiecare seară mii, trebuie că arhiducii s-au înfrățit cu oameni cu totul obișnuiți, doamne bătrâne își donau și ultimele cești de porțelan pentru monarhie și război⁵. Prin Budapesta treceau convoaie cu torțe. Oamenii aclamau pe moștenitorul tronului (de asemenea și viitorul împărat, respectiv rege al Ungariei), arhiducele Carol și soția, în timpul vizitei în a doua capitală a monarhiei dunărene. După întoarcerea perechii arhiduciale la Viena, cadeții entuziaști ai academiei militare au deshămat caii și au tras ei înșiși trăsura până la gară, de unde Carol și Zita și-au continuat călătoria prin teritoriile monarhiei.

II. Îndoieli

Euforia generală și câțiva sceptici în mulțime, aproape neobservați – această imagine a verii anului 1914 a avut un efect cu atât mai credibil, cu cât a fost repetată în mii de texte și fotografii, și, în afară de aceasta, corespunde reprezentării noastre asupra instinctului de turmă al „masei“. Ce altceva așteptăm de la mulțime, mai cu seamă când se adună sub steaguri patriotice? Îndoielile apar abia la o privire mai atentă. Minoritatea sonoră determină tonul și impresia, cu atât mai mult atunci când se comportă atât de ostentativ, precum studenții pe bulevardul Unter den Linden sau cadeții din Viena. Majoritatea o formează spectatorii, curioșii, care așteaptă cele mai noi știri sau vor să participe la un eveniment istoric previzibil.

Să începem cu întrebarea, la prima vedere de importanță secundară, totuși în nici un caz irelevantă, în ce măsură comportamentul locuitorilor marilor orașe poate fi tipic pentru o regiune cu aproximativ 70% săteni și un număr la fel de ridicat de analfabeți? Pe distanța dintre orașul de două milioane de locuitori Berlin și nu semnificativ mai mica Moscova exista numai o metropolă de o mărime comparabilă, și anume Viena. Budapesta era cam cu jumătate mai mică, Varșovia se dezvolta repede în direcția unui milion de locuitori, dar rămânea sub acest prag. Breslau, Łodz, Odessa, și Riga aveau aproximativ o jumătate de milion de locuitori. Toate celelalte centre regionale, de la Königsberg și Vilnius, Praga și Lemberg până la Trieste și București aveau între 200.000 și 300.000 de locuitori. În afară de

---

⁴ Oscar Schmitz, *Die Wiedergeburt durch den Krieg*, în „Der Tag”, nr. 185, 9 august 1914, citat în: Jeffrey Verhey, *The Spirit of 1914. Militarism, Myth, and Mobilization in Germany*, Cambridge, 2004, p. 31.

⁵ Ilka Künigl Ehrenburg, *W obłożonym Przemysłu. Kartki z dziennika z czasów Wielkiej Wojny (1914-1915)*, traducere de Edward Pietraszek, Anna Szczak, ediție îngrijită de Stanisław Stępień, Przemysł, 2010, pp. 42-44.

Breslau, Königsberg și București, acestea erau fără excepție mixte din punct de vedere etnic, întrebarea asupra națiunii titulare se pune aproape peste tot în egală măsură; evreii sau germanii reprezentau în mai multe cazuri o majoritate vastă. Evreii nu dominau nicăieri. La Praga și Trieste germanii, respectiv germanii austrieci, aparțineau statului-națiune, dar erau, în același timp, o minoritate.

Jeffrey Verhey a pornit acum mai bine de zece ani pe un alt drum, atunci când compara Berlinul cu orașele germane mai mici. Multietnicitatea nu juca, desigur, în spațiul mic german un rol esențial, de aceea studiul său s-a dovedit deschizător de drumuri, căci el a putut demonstra că nici în orașele, nici în cartierele muncitorești, cu atât mai puțin la țară, nu s-a ajuns la demonstrații de masă ca în Berlin. În multe locuri, precum Gdansk, Königsberg sau Saarbrücken nu a avut loc nici o demonstrație. Atunci când în orașele de provincie oamenii au ieșit pe străzi pentru război – precum la Jena sau Heidelberg – aceștia erau predominant studenți. În orașele muncitorești din ținutul Ruhr demonstrațiile patriotice par să fi fost mai degrabă excepții decât reguli⁶. Dacă luăm în considerare rezultatele lui Verhey și ale altor istorici, și anume că în singurul imperiu neoccidental ce era, în același timp, stat național, spiritul verii 1914 domina doar aparent asupra curiozității și pasivității, se ridică întrebarea în ce măsură imaginea entuziasmului războiului în partea noastră de Europă se poate compara cu un film din imagini importate „din Vest“, vădit derutante?

III. Diferențe

Atât în sud, unde dominau statele naționale, cât și în partea de nord a regiunii, dominată de trei imperii, starea de spirit rămâne, privind retrospectiv, neclară. În sud doar Serbia a participat la război încă din vara 1914. Aici a existat pe termen scurt un entuziasm al războiului, ce a putut fi doar întărit prin atacurile asupra sârbilor din provinciile învecinate ale monarhiei habsburgice (ce, pe de altă parte, au flancat dovezile de loialitate ale slavilor de sud din regiune față de statul „lor“⁷).

Regatul, acum în al treilea an de război, a chemat la arme în 1914 un număr unic în Europa de aproximativ 12% din populația sa; alte state s-au mulțumit în această vară cu cel mult 5%. Împotriva unui inamic atotputernic Serbia, după două războaie balcanice mărită cu o suprafață similară cu a sa, de asemenea și în faliment, putea doar pierde. Cu toate acestea, pare să nu fi existat nici o rezistență împotriva mobilizării – în afară de cei doi deputați social-democrați din Scupștina, care votaseră împotriva războiului. Erau, de fapt, în toată Europa, singurii socialiști reprezentați în parlament care rămăseseră credincioși liniei Internaționalei a II-a. Toți ceilalți, de la Londra, Paris și Berlin până la Viena și Budapesta, s-au supus

⁶ Jeffrey Verhey, *Der "Geist von 1914"; und die Erfindung der Volksgemeinschaft*, Hamburg, 2000; pentru ediția engleză, vezi nota 4.

⁷ Daniela Schanes, *Serbien im Ersten Weltkrieg. Feind- und Kriegsdarstellungen in österreichisch-ungarischen, deutschen und serbischen Selbstzeugnissen*, Frankfurt am Main, 2011, p. 138 și urm., 143 și urm. Pe larg despre represaliile antisârbești în spatele frontului habsburgic, Andrej Mitrovic, *Serbia's Great War 1914-1918*, London, 2007, pp. 74-78.

spiritului acelei veri și au votat în diferite forme pentru război, care se presupunea că trebuie să servească în fiecare țară apărării patriei, onoarei, civilizației și culturii.

Exista, vădit, în nord, pe aici, pe acolo, speranța într-un succes decisiv, ce ar fi adus cu el rezolvarea tuturor tensiunilor sociale și naționale între și, mai cu seamă, înăuntrul marilor puteri imperiale. În Imperiul rus au fost strămutați, în vara 1914, fără mare întârziere, aproape patru milioane de bărbați. Ca și la inamic, au existat în marile orașe demonstrații și marșuri, servicii divine și declarații de loialitate. În multe localități, mai degrabă în cele mici, s-a ajuns la ciocniri între recruți și forțele de poliție, de regulă fără context politic și fără potențial de dezvoltare, totuși frecvent însoțite de un consum de alcool motivat de tradiție și prilej – plecarea bărbaților tineri⁸. Marea majoritate a mobilizaților – în principal țărani – au plecat totuși fără să se opună la război, deși de data aceasta fuseseră chemați nu la cazarmă, ci pe front.

În partea de vest a imperiului rusesc, adică în Ținutul Vistulei, acolo unde s-ar fi putut aștepta mai degrabă proteste politice, nu doar mobilizarea a decurs fără fricțiuni. Când trupele ruse, printre care cazacii neurâți doar de la revoluția din 1905, au pornit spre front, au fost salutați în centrul Varșoviei ca apărători împotriva amenințării germane și li s-au oferit flori, dulciuri și țigări. Această dovadă spontană de simpatie nu a aparținut mici minorități ruse (aproximativ 4% dintre locuitorii orașului), ci a fost improvizată de polonezii din Varșovia. Socialistul Tadeusz Hołówko își amintea de aceste scene ca de un strigoi. Marele Duce Nicolae Nicolaevici emisese la 14 august 1914 un manifest în care promisese polonezilor o țară „liberă în credința ei, în limba ei, în autonomia ei” – desigur sub sceptrul țarului. Hołówko se găsea în ziua următoare, o frumoasă zi de vară, în centrul Varșoviei, împreună cu soția sa. Ea cumpăra flori. Deodată, perechea a auzit o muzică militară și „ceva strigăte”: „și apoi am văzut o imagine pe care nu o voi uita până la sfârșitul vieții. Pe Nowy Świat [o stradă din centrul Varșoviei] trecea un regiment de cazaci cu fanfară. Acest regiment înainta înconjurat de un numeros și entuziast public polonez, «Trăiască armata noastră», «Trăiască apărătorii noștri». Doamne agitate, cu ochi scânteietori, cumpărau repede flori și alergau printre șirurile de cai, pentru a le da ofițerilor, domnii își goleau tabacherele și îndesau țigările cazacilor, care primeau de sus aceste semne de entuziasm, cu zâmbete îngăduitoare”. Socialistul se simțea ca înjunghiat de moarte. Soția sa, de asemenea, nu putea pricepe nimic, își strângea la piept florile cumpărate. Amândoi au tăcut o vreme⁹.

Ca patriot polonez și în același timp socialist, Hołówko aparținea unei minorități restrânse, pentru care sensul evident al războiului consta în a elimina pe

---

⁸ Joshua A. Sanborn, *Drafting the Russian Nation. Military Conscription, Total War and Mass Politics*, De Kalb, 2003, p. 29 și urm.; vezi și Aaron B. Retish, *Russia's Peasants in Revolution and Civil War. Citizenship, Identity and the Creation of the Soviet State, 1914-1922*, Cambridge, 2008, p. 27 și urm.

⁹ Amintirile lui Tadeusz Hołówko, citate după Leszek Moczulski, *Przerwane powstanie polskie 1914*, Warszawa, 2010, p. 395 și urm.

cei vinovați atât de suferințele polonezilor, cât și ale muncitorilor – aceasta înseamnă stăpânirea țaristă.

Alți contemporani nu se definiseră încă multă vreme din punct de vedere politic, aparțineau cu totul statului națiune, nu se simțeau deloc „înjunghiați“, dar, privind în urmă, găseau înainte de orice prilej de îndoieli. Flori, țigări și dulciuri au existat, în cantități mari, și pentru recruții maghiari. Și aici au cântat muzici militare, totuși la gară s-a putut auzi mai mult decât marșuri și imnuri: „trenul a plecat la 14:15“, nota soldatul de 20 de ani André Kertész, decenii mai târziu un fotograf cunoscut în întreaga lume; „plânsete și despărțiri acopereau fanfara care totuși trebuia să ne trezească entuziasmul... am văzut o mamă care urla îngrozitor, care a fost ținută cu multă strădanie să nu alerge după tren. Un căpitan a sărit din trenul în mișcare pentru a se întoarce cel puțin pentru o clipă la soția sa <...> și să sărute pentru ultima oară nefericita ființă care nu ar fi vrut să-l lase să plece“. O altă viitoare stea mondială maghiară, minor în 1914 și de aceea neamenințat direct de război, își amintea de trenul dintre capitalele Viena și Budapesta altfel: pasagerii din compartiment au discutat aprins despre multele transporturi militare, pe care le vedeau pe fereastră: „unii le-au spus părinților mei cum le merge la inimă entuziasmul general. Îmi pot aduce aminte de răspunsul meu, am întrezărit aici mai multă beție decât entuziasm“¹⁰. Angajamentul spontan, masiv, pentru război nu se reducea pur și simplu la aceleași emoții, a căror trezire era încercată în ziare prin propaganda pentru ridicarea la arme.

IV. Boemia și Livonia

După cum s-a putut vedea în scenele de la Varșovia, evenimentele din ținuturile mixte din punct de vedere lingvistic au oferit surprize depline. În Boemia și Moravia, despărțirile de regimentele locale au avut loc după același tipar ca oriunde altundeva în Europa. „Národní Politika” a descris de mai multe ori festivitățile, iar relatările se ascamănă în chip înșelător celei despre Hradec Králové din 3 august 1914: „în timpul concertului orchestrei militare un avocat din localitate a strigat un «ura» pentru armată. Strigătul a fost preluat de numeroși participanți la adunare, ceea ce a dat prilejul ovațiilor pentru Majestatea Sa Imperială. Participanții la adunare au cântat mai multe imnuri ale popoarelor monarhiei și <imnul neoficial ceh> *Kde domov můj*. Neîncetat s-a strigat «sláva!» și «hoch!» în onoarea Majestății Sale și a armatei. Locuitorii din Hradec Králové au sărbătorit chiar și în noapte pe împărat și forțele armate. Manifestațiile s-au mutat în fața primăriei și la sediul guvernatorului (*Kreishauptmann*), unde iarăși s-au amestecat imnurile popoarelor austriece cu strigăte de «sláva!» și «hoch!» pentru Majestatea Sa”¹¹.

Imaginea idilică a solidarității transnaționale în teritoriile Boemiei, caracterizate de decenii de conflictul germano-ceh, contrazice percepția apărută deja în 1915 a presupusei neloialități cehești, respectiv a disponibilității pentru trădare.

¹⁰ Amintirile lui André Kertész și Leo Szilard, citat după Kati Marton, *The Great Escape: Nine Jews Who Fleed Hitler and Changed the World*, New York, 2006, pp. 53, 60.

¹¹ *Manifestace v Hradci Králové*, în „Národní Politika”, nr. 212 din 4 august 1914.

În 1914, regimentele cehești – disciplinate, puternice și bine hrănite, după cum le descriu ziarele – au avut un impact chiar datător de încredere asupra celor poloneze. Despre cei 1,4 milioane de cehi și slovaci (estimat, până în 1918) mobilizați s-a afirmat pe bună dreptate că s-au supus loial mobilizării din 1914, în ciuda patriotismului „înăbușit“ față de imperiu¹².

Și – în ciuda tuturor legendelor apărute mai târziu (ce ar fi vrut să plaseze ferm dorința de libertate și secesiune a cehilor deja în 1914) – trupele de alte naționalități s-au simțit cu totul bine în Boemia: comandamentul celei de a IV-a armate austro-ungare raporta despre transporturile cu trenul prin Cehia din primele luni de război, că purtarea populației de orice naționalitate ar fi fost ideală în timpul călătoriei. Peste tot trupele în drum spre front ar fi experimentat un patriotism evident, în marile gări ar fi fost aprovizionate cu pâine, ceai, țigări ș.a.m.d., aduse de femei din toate păturile sociale¹³.

Asupra unui alt aspect, pe care aici îl putem atinge doar în treacăt, stă mărturie, între altele, jurnalul zilnic al lui Franz Kafka, ce oferă mărturie despre manifestațiile de masă de la Praga. Pe el, dovezile de loialitate și scandările l-au înfuriat pur și simplu. „Aceste cortegii sunt unul dintre cele mai contradictorii fenomene ce însoțesc războiul. Se întemeiază pe negustorii evrei, care sunt când germani, când cehi, chiar ei recunosc că niciodată nu au avut voie să strige atât de tare ca acum. Desigur că se reped să participe. A fost bine organizat. Trebuie să se repete în fiecare seară, mâine duminică de două ori“¹⁴.

Evreii ca organizatori întreprinzători ai „spiritului lui 1914“? În curând, încă din toamna aceluiași an, mai multe sute de mii de refugiați evrei din Galiția și din Bucovina formau, de departe, cel mai mare grup de dezrădăcinați și apatrizi, ceea ce indică mai puțin rolul lor de regizori cu gânduri ascunse, cât frica lor față de Rusia. Reacția lui Kafka demonstrează, în fond, că în cele din urmă era destul de indiferent, ce făceau sau ce nu făceau: reacția mediului în care ei trăiau (incluzând evrei asimilați precum Kafka sau criticul vienez Karl Kraus) era întotdeauna critică până la a fi dușmănoasă – o constantă de bază, care, în timpul desfășurării ulterioare a războiului a condus practic peste tot la o creștere considerabilă a antisemitismului. Vom reveni la acest motiv în penultima parte a textului.

Mai mult decât atât, însemnarea din jurnalul lui Kafka confirmă faptul că martorul ocular percepe doar un fragment din realitate, pe care îl comentează în consonanță cu cunoștințele, vederile și dispoziția sa. Chiar la Praga s-a dovedit, repede, că masele încântate de pe străzi nu erau, din perspectiva autorităților, în nici un caz lipsite de probleme, iar problema eventualilor manipulatori evrei nu a contat. În marșuri și discursuri se auzea mai mult germana decât ceha. Portretele lui

---

¹² Natali Stegmann, „Geburt“ und „Wiederrichtung“ der Tschechoslowakei. Das Legionärsparadigma am Ende des Ersten und des Zweiten Weltkriegs, în Natali Stegmann (coord.), *Die Weltkriege als symbolische Bezugspunkte. Polen, die Tschechoslowakei und Deutschland nach dem Ersten und Zweiten Weltkrieg*, f.l., 2009, pp. 71-90, aici: p. 72.

¹³ Raport citat de Norman Stone, *The Eastern Front 1914-1917*, New York, 1975, p. 126.

¹⁴ Franz Kafka, *Tagebücher 1910-1923*, Frankfurt am Main, 1986, p. 262.

Franz Joseph nu puteau acoperi nenumăratele strigăte de „Trăiască Împăratul Wilhelm“. Demonstrațiile mergeau tot mai mult către instituțiile germane – consulatul imperial german, casa germană (cazinoul) sau redacțiile ziarelor de limbă germană. Cântecul german precum „Die Wacht am Rhein” sau „Ich hatt’ einen Kameraden” se auzeau mai des decât „Prinz-Eugen-Marsch” sau imnul imperial habsburgic „Gott erhalte Franz, den Kaiser“, și mai rar decât deja amintitul în relatarea de la Hradec Králové „Kde domov můj“. Pandantul ceh al „Wacht am Rhein”, „Hej Slované”, ar fi sunat, în fața unui război împotriva statelor slave Serbia și Rusia ca un act de înaltă trădare.

Experimentatul guvernator al Pragăi, prințul Franz von Thun-Hohenstein s-a neliniștit: după o săptămână de demonstrații și procesiuni a emis un apel „Către dragii mei concetățeni praghezi de limbă cehă și germană”, în care lauda „spiritul patriotic” al praghezilor. În același timp, guvernatorul ruga ca demonstrațiile să... înceteze, deoarece alte manifestații le puteau doar slăbi importanța. În particular, prințul von Thun-Hohenstein se temea „de <...> conflictele naționale ce dominau la Praga, ce ar fi putut foarte ușor duce la dispute cu caracter politic”¹⁵, cu alte cuvinte – că germanii și cehii s-ar fi atacat reciproc.

La fel – ciudat doar la prima vedere – ca guvernatorul Pragăi se purta, exact în același timp, în același fel cu guvernatorul rus al Livoniei, la Marea Baltică (astăzi Letonia). Paradoxal, nu era îngrijorat de germanii baltici, până de curând dominanți, care au încercat orice pentru a-și demonstra loialitatea în războiul împotriva Imperiului german (ceea ce, de altfel, a ajutat puțin; elita de până atunci a țării devenise deja din prima fază a războiului suspectă, cetățeni de al doilea rang în propria țară). Guvernatorul interzisese deja din 7 august – cu două zile înaintea colegului său praghez – alte demonstrații de stradă patriotice, deoarece erau deturnate de partidul social-democrat pentru propriile scopuri. A ajutat doar puțin, căci trei zile mai târziu un observator din Riga nota despre trupele ce mărșăluiau zilnic spre gară: „publicul de pe străzi le oferă ovații entuziaste și îi aprovizionează cu literatură revoluționară”¹⁶.

V. Problema națională

La Liiov, unde nu existau deloc germani, au avut loc obișnuitele demonstrații și servicii divine; polonezi, ucrainieni și evrei și-au manifestat aderența la monarhie. Marea majoritate, atât a celor activi politici cât și a populației, sprijinea lupta împotriva „pericolului rusesc”, căci statul comun părea să ofere o protecție mai efectivă decât orice activitate național-politică imaginabilă¹⁷. Problema pe care

¹⁵ Jan Galandauer, *Kriegsbegeisterung in Prag*, în *Magister noster. Sbornik statí věnovaných in memoriam prof. PhDr. Janu Havránkovi, CSc.*, Praga, 2005, pp. 327-333.

¹⁶ Alfred von Hedenström, *Rigaer Kriegschronik 1914 – 1917*, Riga, 1922, pp. 5, 10.

¹⁷ O privire de ansamblu asupra atitudinilor pro-habsburgice ale polonezilor, evreilor și ucrainenilor din Galiția: Jerzy Z. Pająk, *Od autonomii do niepodległości. Kształtowanie się postaw politycznych i narodowych społeczeństwa Galicji w warunkach Wielkiej Wojny 1914-1918*, Kielce, 2012, pp. 55-62, 70 și urm, 75-80.

războiul o adusesse, inevitabil, cu sine, era astfel departe de a fi rezolvată: în mai multe ținuturi de graniță exista conștiința faptului că polonezii (în serviciul tuturor celor trei imperii), ucrainenii (luptând în două uniforme), evreii (reprezentați, ca și polonezii, în trei armate), românii sau sârbii (de asemenea în două armate inamice) se vor lupta în războiul ce venea pe amândouă părțile frontului, ceea ce, de la început – în pofida dovezilor de loialitate față de „propria“ monarhie – submina inevitabil entuziasmul pentru război. Realitatea a depășit, de altfel, cele mai adânci temeri: primele unități austro-ungare care au atacat Serbia constau până la un sfert din sârbi și până la 50% din croați¹⁸.

Pe lângă problema vădit nespusă de la început a luptei în serviciul imperiului (nu putem intra aici în rolul central al cenzurii în această privință), în același timp împotriva propriilor compatrioți, s-a adăugat chestiunea la fel de puțin tematizată la început a sentimentului de sacrificiu: ar fi fost o victorie a puterilor centrale asupra Rusiei și Serbiei un avantaj sau mai degrabă o amenințare pentru slavii în uniformele Habsburgilor și Hohenzollernilor? Dimpotrivă, ce ar fi putut spera supușii ne-ruși ai Romanovilor de la o victorie a Rusiei? În vara 1914 toți conducătorii politici ai tuturor acestor naționalități și, respectiv, minorități s-au comportat izbitor de asemănător: au rămași loiali statului ai căror cetățeni și soldați erau. În același timp, și-au dat declarațiile de loialitate în numele propriei naționalități. Aceasta era o ofertă. Cererea implicită către centrul imperial era să se ia seama corespunzător de interesele tuturor naționalităților minoritare.

VI. Întrebări pentru modernitate

Scepticismul subliminal își avea rădăcinile nu doar în problema națională, își trăgea seva și din reflexiile asupra boom-ului ultimelor decenii, pe care astăzi le numim prima globalizare. Un publicist din Varșovia scria la câteva zile după începutul războiului, în cuvinte pe cât de elocvente, pe atât de criptice, că pe lume ar fi venit „ceva mare, ceva înspăimântător prin oroarea sa, totuși inevitabil, ca o necesitate“. El deplângea riscurile incalculabile pentru fiecare familie din Europa Centrală și observa cu prezență de spirit că deja mobilizarea adusesse cu sine „o puternică, neașteptată suspendare a vieții“: „industrialismul modern a complicat într-o asemenea măsură partea economică a existenței umane, într-o asemenea măsură este totul legat de ea, astfel încât întreaga lume a deraiat imediat și se găsește din nou în preziua unei catastrofe economice fără precedent“¹⁹. Publicistul relua aici un gând care fusese formulat de mai multe ori la cumpăna secolului, făcuse ocazional bestseller-uri din cărți ce rămăneau mereu apanajul unei minorități. De departe cel mai influent opozant al războiului părea Internaționala socialistă, doar că – după cum am menționat deja – eșuase cu totul în momentul decisiv.

Pe lângă aceasta exista respingerea utilizării forței între state în cercurile relativ elitiste, ce nu aveau nimic de a face cu marxismul. Curentul cel mai

¹⁸ Andrej Mitrovic, *op.cit.*, p. 67.

¹⁹ Z. Dębicki, *Wojna!*, în „Tygodnik Ilustrowany”, nr. 32 din 8 august 1914.

cunoscut l-a reprezentat pacifismul clasic, motivat de umanism, așa cum îl întrupa Bertha von Suttner, născută contesa Kinsky. Deținătoarea Premiului Nobel din 1905 își publicase cea mai importantă carte cu mult înainte. „Die Waffen nieder“ („Armele jos“) din 1889 fusese un bestseller în spațiul de limbă germană, tradus în mai multe limbi. Romanul povestea istoria unei femei, care își pierde rudele din cauza unui război și a urmărilor sale, în Europa civilizată de la mijlocul secolului. Angajamentul lui Suttner pentru pace a continuat prin participarea ei la conferințele internaționale pentru pace, printre altele cea de la Haga din 1899. Cea mai renumită pacifistă – și nu doar – a timpurilor ei fusese capabilă să dedice acestei teme un interes cel puțin la fel de mare ca și Nicolae al II-lea, din a cărui inițiativă s-a ținut conferința.

Dintr-un alt punct de vedere a abordat tema războiului un alt participant la consfăturile de la Haga, foarte bogatul, astăzi pe nedrept uitatul antreprenor din Varșovia Jan Gotlib Bloch. Într-o operă în mai multe volume, publicată în anii 1890 în limba polonă, din care la sfârșitul secolului fuseseră traduse fragmente în mai multe limbi²⁰, el tematiza tema de război dintr-o perspectivă științifică și factuală. Posibila întoarcere a violenței între state era prezentată de Bloch ca o amenințare elementară pentru realizările din ultimele decenii și argumenta prin demonstrații amănunțite asupra mijloacelor de distrugere mult dezvoltate. Ca mulți alți locuitori ai regiunii, Bloch trăia într-o metropolă trepidantă, cu creștere rapidă. Fortificațiile din epoca modernă fuseseră de mult demolate. Nu de multă vreme totuși fuseseră construite altele noi – la fel ca în alte metropole central-europene – ce nu erau doar depășite în momentul terminării lor, ci și stânjeneau dezvoltarea urbană²¹. Inutilitatea cursei înarmărilor era aici – ca și în alte orașe mari – palpabilă.

De asemenea, Bloch trăia într-un stat care – întocmai ca majoritatea celorlalte – introdusese serviciul militar obligatoriu. Era printre pușinii care și-ar fi putut imagina că un război între marile puteri ar fi ridicat populației probleme ce ar fi trecut peste previzibila moarte în masă a sutelor de mii de bărbați tineri, în câteva mari bătălii – deja o asemenea imagine era suficient de proastă. Bloch a descris, în 3000 de pagini, „războiul viitorului“ drept o catastrofă pentru toți participanții: dezvoltarea tehnicii militare făcea din câmpul de bătălie un abator, pe care nici un stat industrializat modern nu avea abilitatea de a învinge un altul, deoarece până atunci nici unul nu ar fi putut arunca în următoarea – presupusa ultimă – bătălie capacități neînchipuite de mijloace de distrugere și de rezerviști. Din punct de vedere militar, un război modern nu ar fi fost de câștigat. În același timp,

---

²⁰ Jan G. Bloch, *Przyszła wojna pod względem technicznym, politycznym i ekonomicznym*. Selecțiuni din opera în cinci volume au fost reeditate recent de Grzegorz P. Bąbiak, Varșovia, 2005. Titlul traducerii contemporane în limba engleză suna *The War of the Future in Its Technical, Economic and Political Relations*. Cele mai importante părți au apărut, de asemenea, în rusă, franceză, germană și olandeză.

²¹ „Fortăreața Varșovia“ abandonată în 1909. În 1913 a început să fie reparată. În anii 1890, credea autorul, Varșovia ar fi fost parte componentă a lanțului de fortificații rusești de-a lungul Vistulei și de aceea era pe drept îngrijorat.

mobilizarea economiei și a oamenilor ar fi fost finanțată prin împrumuturi și ar fi trebuit să aducă cu sine ruina financiară a fiecărei economii. La cumpăna secolelor, Bloch a devenit prin aceste teze cu adevărat cel mai cunoscut purtător de cuvânt al unei minorități ce considera un război modern ca o catastrofă pentru toate statele participante, deoarece costurile unei victorii nu se aflau într-un raport rațional cu un eventual succes iar posibilitatea acestei victorii era mai mult decât redusă.

Asemenea temeri au fost cu totul respinse de către teoreticienii militari contemporani. Știau mai bine, de fapt trebuiau să știe mai bine, că profețiile lui Bloch nu puneau, fundamental, sub semnul întrebării doar competența și capacitatea armatei, ci, în fond, îndreptățirea existenței sale²². În vara anului 1914, când bursele europene s-au prăbușit, câțiva colegi ai lui Bloch, finanțisti și bancheri, și-au adus poate aminte de profețiile lui. Altfel, avertismentul a fost – ca multe altele – uitat.

VII. Imperii și supuși

Nenumăratele imagini schițate mai sus, adesea contradictorii, merg de la entuziasmul îndeplinirii datoriei de loialitate până la – inițial rara – respingere. Nu se pot desface în ecuații. În cazul rusesc, rămân parte componentă din ultimele imagini ale unui imperiu care a intrat în război fără a putea oferi societății sale fracturate din punct de vedere multietnic, politic, social și religios o figură cu care să se poată identifica în sens integrator, comparabilă cu un stat național. Situația nu era cu totul diferită în monarhia habsburgică, doar că nu exista o tradiție comparabilă cu Rusia, a protestului comunității locale împotriva recrutării fiilor și soților.

La Viena, ca și la Petersburg părea să domine credința că monarhia respectivă ar fi putut spera la fidelitatea supușilor, indiferent de deosebirile naționale și religioase, că totuși aceștia ar fi protejat-o de autoproclamatul pericol din Est, respectiv Vest. Această loialitate față de imperiu exista, desigur, de amândouă părțile – după cum am arătat deja –, doar că elitele locale sperau la mai mult. Națiunile divizate sperau într-o victorie a imperiului „lor“ și la o viitoare modificare a hărții țării prin unirea cu compatrioții aflați de cealaltă parte a graniței. Minorități care trăiau complet într-un imperiu, ca letonii sau cehii, putea spera, în acest caz, la o liberalizare, în cel mai fericit caz la autonomie.

Din perspectiva Vienei, Budapestei sau a St. Petersburgului, ambele așteptări legate de victorie erau puțin tentante ca programe de emancipare națională. Chiar și cea mai îmbucurătoare perspectivă, a unei înfrângerii grave a adversarului, însemna câștiguri teritoriale cu care se putea face puțin, deoarece ar fi adâncit și mai mult propriile probleme naționale, după cum liberalizarea condițiilor interne, promisă de toate părțile, ar fi trebuit să aducă la ordinea zilei noi tensiuni, atât în problema națională, cât și în cea socială.

---

²² Cf., printre alții, Alan Kramer, *Dynamic of Destruction. Culture and Mass Killing in the First World War*, Oxford, 2007, p. 77 și urm. Ultimul aspect al cărții lui Bloch a fost cel mai clar explicat de Michael Welch, *The Centenary of the British Publication of Jean de Bloch's Is War Now Impossible? (1899-1999)*, în „War in History”, 2000 (7), pp. 273-294.

VIII. Statele naționale, 1914-1916

Statele naționale constituiau o altă lume. Toate statele balcanice suferiseră pierderi ridicate în 1912-1913. Din punct de vedere economic, nici unul dintre ele nu își putea permite un nou război. Populația se temea de acesta. Elitele erau divizate, dacă neutralitatea, o alianță cu puterile centrale sau una cu Antanta ofereau cea mai bună soluție a problemei²³. Trimisul austro-ungar la Atena era de părere că după una dintre crizele politice interne Grecia se afla în fața aceluiași test crucial, respectiv țara ar fi fost „chiar favorabilă Antantei, dar fără dorință de război”²⁴. Colegii săi de la București și Sofia ar fi putut scrie aceeași frază; „Antanta” și „Puterile Centrale” erau mereu interșanjabile, ca două idei cu șanse de viitor impredictibile.

Bulgaria s-a decis prima și chiar și această decizie nu avea nimic de a face cu ura oarbă. Totuși, la Sofia se aștepta ocazia de a-și lua revanșa pentru înfrângerea din cel de-al doilea război balcanic. Totuși, opoziția a sprijinit continuarea politicii de neutralitate. Doar întemnițarea conducătorilor opoziției i-a eliminat pe adversarii alianței cu puterile centrale. Când, o săptămână mai târziu, la 14 octombrie 1915, Bulgaria declara război Serbiei, nu s-a instalat un entuziasm real. Noul război a fost mai degrabă temut decât sărbătorit²⁵.

Nici la București nu existau, în vara anului 1914, motive de euforie. Încă doi ani s-au menținut atât imprezibilitatea, cât și controversele politice interne asupra taberei pentru care se dorea participarea la război; pe lângă acestea, exista și aici opțiunea echivalentă pentru neutralitate. Când, la sfârșitul lui august 1916, România a atacat monarhia habsburgică și a sărbătorit reușitele militare temporare din Transilvania, părea că exaltarea de la București crescuse, în ciuda scepticismului considerabil al multor intelectuali și politicieni; totuși, aceasta s-a risipit în doar câteva zile²⁶. Trei luni bune mai târziu, după rapida înfrângere a forțelor românești și fuga regelui la Iași, feldmareșalul August von Mackensen era dezgustat de primirea entuziastă făcută de populația Bucureștiului: „eram cu adevărat scandalizat de acest entuziasm, căci ne aclama aceeași mulțime care, ceva mai devreme, înainte de război, strigase împotriva noastră [...]; așa ceva ar fi putut să placă, în orice caz, într-o țară aliată, dar într-o țară inamică era pur și simplu dezgustător”²⁷.

---

²³ „Altundeva în Balcani [aceasta însemnând în afara Turciei], atmosfera era în general sumbră în 1914, iar valul de entuziasm popular pentru război, văzut la Paris, Londra sau Berlin, era aproape cu totul absent”; Mark Biondich, *The Balkans. Revolution, War and Political Violence since 1878*, Oxford, 2011, p. 88.

²⁴ Lothar Höbelt, *Der Balkan und die Strategie der Entente*, în Jürgen Angelow (coord.), *Der Erste Weltkrieg auf dem Balkan. Perspektiven der Forschung*, Berlin, 2011, pp. 57–73, aici: p. 59.

²⁵ Björn Opfer, *Im Schatten des Krieges. Besatzung oder Anschluss - Befreiung oder Unterdrückung? Eine komparative Untersuchung über die bulgarische Herrschaft in Vardar-Makedonien 1915-1918 und 1941-1944*, Münster, 2005, pp. 57, 63, 109 și urm.

²⁶ Ioan Scurtu, *August 1916: Starea de spirit a Românilor*, în „Dosarele Istoriei”, 11/2006, nr. 8, pp. 13-19. Mulțumim lui Viorel Achim pentru semnarea acestei contribuții și pentru traducere.

²⁷ Citat după Raymund Netzhammer, *Bischof in Rumänien. Im Spannungsfeld zwischen Staat und Vatikan*, Bd. I, München, 1995, p. 698, însemnare din 16 decembrie 1916.

Feldmareșalul înțelegea bine că locuitorii capitalei românești ar fi fost cel puțin la fel de încântați de o revenire victorioasă a regelui Ferdinand; din contră, el nu înțelegea deloc faptul că mulți dintre aceștia nu găseau nici un motiv de a se încrede într-o elită care eșuase clar, și care după doi ani de discuții intense luase așa o decizie greșită, fără să fi fost nevoie.

IX. Imaginea dușmanului

Suntem convinși, de la piesa „Ultimele zile ale umanității”²⁸, că mai cu seamă în Europa de Sud-Est, trupele austriece s-au lăsat conduse de ură și dispreț; un *esprit de corps* specific și o impunitate *de facto* pentru comportamentul față de populația locală le-au transformat în criminali în masă. În acest loc par a fi necesare două observații mai lungi despre imaginea dușmanului, atât cea tradițională, cât și cea nouă, apărută în războiul mondial, înainte, de a tematiza inamicul universal, respectiv evreii.

1. Imaginea germano-austriacă asupra Balcanilor putea fi, în parte, pusă pe seama secolelor și deceniilor trecute, fiind confirmată ca urmare a asasinării familiei regale sârbești și, respectiv, a schimbării de tabere din 1903, și, de asemenea în timpul războaielor din 1912-1913. Trăsăturile „orientale” ale „popoarelor balcanice” se întindeau de la cuvântul peiorativ „asiatic” – care era însă folosit cu precădere pentru caracterizarea turcilor, albanezilor și bulgarilor – și, de asemenea, prin termenul „balcanic”, cu încărcătură la fel de negativă. Prin acesta se înțelegeau înapoierea și arșagul, murdăria și perfidia, cruzimea și superstiția, imprevizibilitatea și corupția, agresivitatea și necinstea. Antonimul acestuia îl constituia, desigur, „Europa”, în numele căreia Germania și Austro-Ungaria duceau războiul din Sud-Est împotriva dușmanilor inferiori cultural și, mai cu seamă, moral²⁹. Proprietățile perfide nu erau alocate doar dușmanilor puterilor centrale (printre care mai ales România „trădătoare”). Se refereau, în egală măsură, și la proprii aliați; pentru această regiune nu era prea important – din punct de vedere moral-cultural, dacă era inamic sau prieten. Șeful înaltului comandament al armatei germane, Helmuth von Moltke, a sintetizat raportul general față de „Balcani” când încă din august 1914 îi recomanda omologului său austro-ungar, Franz Conrad von Hötzendorf: „lăsați-i pe bulgari să se repeadă la sârbi și lăsați haita să se omoare între ei”³⁰.

Este totuși problematic în ce măsură se traduc imaginile dușmanului în violență. Astfel, nu au fost atestate crime de război germane sau habsburgice nici în cazul României, care se presupune că era deosebit de urâtă. La nordul frontului de

---

²⁸ Karl Kraus, *Die letzten Tage der Menschheit. Tragödie in fünf Akten mit Vorspiel und Epilog*, Viena, Leipzig, 1922.

²⁹ Cf. Mechthild Golczewski, *Der Balkan in deutschen und österreichischen Reise- und Erlebnisberichten 1912-1918*, Wiesbaden, Steiner, 1981, passim, mai ales pp. 64-67. Aprecieri asemănătoare la Daniela Schanes, *op.cit.*

³⁰ Citat după Björn Opfer, *op.cit.*, p. 143. Asupra relațiilor germano-bulgare continuu încordate în timpul alianței militare, cf. printre altele, *ibidem*, pp. 140-145; Stefan Minkov, *Der Status der Nord-Dobrudscha im Kontext des deutsch-bulgarischen Verhältnisses im Ersten Weltkrieg*, în Jürgen Angelow (coord.), *op.cit.*, pp. 241-255.

est, puterile centrale luptau împotriva unui imperiu al țărilor barbar, despotice și ridiculizat, dar care, în același timp, aparținea grupului marilor puteri tradiționale și care se bucura de un status imperial, de necomparat cu monarhiile balcanice. Reprezentări ale inferiorității polone, ietone sau ucrainiene impregnau atitudinea patrimonială a armatei germane, doar că în teritoriile ocupate – până atunci în Rusia de Vest – nu mergeau pe linia crimă și pedeapsă (ca în cazurile Serbiei și României), ci către câștigarea polonezilor, balticilor și ucrainenilor pentru o luptă comună împotriva Rusiei, respectiv către un parteneriat minor cu Imperiul German. Această considerație asupra viitorilor aliați într-o Europă centrală dominată de germani s-a dovedit mult mai efectivă decât orice reprezentări asupra dușmanilor și a purtătorilor de cultură.

2. Destul de irelevantă pare, de asemenea, problema imaginii dușmanului la celelalte puteri aflate în război. În cazul rusesc, în cele câteva săptămâni în care armata a ocupat o parte a Prusiei Orientale, aceasta s-a comportat în mare măsură corect. În Galiția de Est ocupată vreme de 10 luni, această afirmație este mai discutabilă, dar rămâne, în mare, valabilă. În Europa de sud-est ocupația bulgară a fost deosebit de detestată, ceea ce se poate asocia, desigur, cu resentimentele anti-sârbești, anti-grecești și anti-românești ale elitei bulgare. Acestea nu erau neapărta de dată recentă, totuși o cunoscută creștere în 1913, dar mai presus de aceasta au fost revigorate din 1915.

Un caz special îl reprezintă, ca întotdeauna, evreii. În monarhia habsburgică, creșterea antisemitismului este de obicei legată de deja menționatele sute de mii de evrei care au fugit în 1914 din Galiția și Bucovina către Vest. Acești evrei estici (*Ostjuden*) treceau drept simbolul murdăriei, bolii și a străinătății respingătoare – nu doar autorităților locale și populației creștine din locurile în care au fost primiți, ci și evreilor care trăiau de mult acolo, în parte parveniți, în parte pur și simplu adaptați la orașul modern, care au simțit în mod dureros că li se amintește propria lor origine, în timp ce erau în mod egal rușinați și obligați să își ajute compatrioții. Astfel, comunitatea evreiască din Praga a avut dificultăți mari în relațiile cu un grup de refugiați relativ mic³¹. La Viena, majoritatea evreilor din Galiția și Bucovina (estimat până în 100.000) a avut parte de o ședere temporară. Dar nu din pricina cifrelor a crescut masiv, în amândouă orașele, aversiunea față de evrei³².

Refugiații, socotiți a fi de la respingători până la periculoși, și dorința crescândă de a folosi forța, derivată de aici, au fost doar unul dintre mulții catalizatori ai atitudinilor și acțiunilor antievreiești. Antisemitismul a crescut, după cum se știe, peste tot, din Marea Britanie și Germania până în monarhia habsburgică și Rusia. „Evreii de cafea” (după cum erau numiți, cu plăcere, nu doar în orașele dublei monarhii) treceau peste tot drept profitori de război. Într-un proces neclar, dinamic, în același timp fără sistem și cuprinzând toate țările, au fost învinuiți aproape peste tot de același delict: pretins inexistenți pe front, în hinterland ca și sub ocupație –

---

³¹ Martin Welling, „*Von Haß so eng umkreist*”. *Der Erste Weltkrieg aus der Sicht der Prager Juden*, Frankfurt am Main, 2003, pp. 122, 125 și urm., 150 și urm.

³² *Ibidem*, pp. 162 și urm., 169-172.

aceasta însemnând, indiferent de cetățenia lor – profitorii propriu-ziși ai crizei. De-a lungul frontului de Est s-a răspândit – poate în mai mare măsură decât în Vest – mania spionajului; din nou, evreii notoriu presupuși ca neloiali au jucat rolul principal, indiferent de țară. Doar în cazul rusesc se presupune existența unui plan preexistent războiului, de a duce o politică de discreditare și expulzare³³, care (chiar dacă ipoteza este adevărată) nu trebuie să fi fost neapărat motivul decisiv pentru răspândirea imaginii „spionului evreu”.

O atitudine era comună tuturor – autorități și armată, ocupanți și funcționari din propriul hinterland: evreii puteau fi cel mai ușor presați și șantajați. Exemplele din Galiția de Est și din Bucovina sunt prea numeroase, pentru a fi citate³⁴. Își găsesc corespondent în alte regiuni. Așa observa un martor ocular din Riga la sfârșitul lui 1915 răspândirea rapidă a „pedepselor pentru draperii inadecvate”, care i se părea deja o nouă sursă de venit pentru poliție: „pedeapsa pentru așa ceva era diferențiată în funcție de neam. Evreii trebuiau să plătească 100-200 de ruble, respectiv primeau o lună de închisoare. Pentru germani, amenda era stabilită la jumătate, pentru letoni și ruși la un sfert din măsura pentru evrei”³⁵. Astfel, „gradarea etnică” a amenziilor penale reprezenta cea mai clară dovadă de antisemitism, așa cum se practica acesta zilnic pe frontul de est.

În fundal se afla peste tot anti-iudaismul creștin tradițional, în timpurile modernității mai apropiate reformulat în judecata generală a unei trădări evreiești mondiale, recent întărită de alianța dintre evreii marxiști și vecinii care gândeau la fel. Din 1914 s-au adăugat elemente noi: în aproape toate teritoriile ocupate de trupele germane, evreii treceau drept parteneri privilegiați de comerț cu ocupanții, în hinterland ca profitori ai sărăciei generale și ca paraziți care primeau simultan ajutor de refugiați și câștigau de pe piața neagră. Adesea erau acuzați și de denunțuri³⁶.

Mii de caricaturi, comentarii ironice din ziare și alte tipărituri din epoca modernă arată imagini în care cititorii se recunoșteau atât pe ei, cât și cauzele suferinței lor: aici evreul mereu și cu orice preț plin de succes, viclean, bogat, dincolo creștinul sărac, exploatat.

Totuși: excesele antievreiești au fost condamnate, în ciuda creșterii frecvenței lor. Când presa din Galiția a făcut bilanțul după retragerea ocupației rusești în 1915, dominau teme de pierderi de război, distrugeri, jafuri, înjosirea evreilor și pogromuri. Evident, raportul dușmănos dintre „ruși” sau „cazaci” și evrei trecea tot

---

³³ Alexander V. Prusin, *The Lands Between. Conflicts in the East European Borderlands, 1870-1992*, Oxford, 2010, pp. 36, 47.

³⁴ O sursă bogată este reprezentată de raportul înaintat Ministerului de Interne de la Viena de dr. Bernard Hausner, profesor de gimnaziu și rabin la Lemberg, asupra perioadei de ocupație rusească. Cf. Jerzy Z. Pająk, *op.cit.*, passim.

³⁵ Alfred von Hedenström, *op.cit.*, pp. 76, 86.

³⁶ Astfel, de exemplu, după retragerea rusă din Galiția în 1915, unde într-un sat au indicat honvezilor unsprezece săteni ucraineni, „fermieri imaculați”, pe care cei cărora le-au fost denunțați i-au spânzurat cu promptitudine; cf. Hannes Leidinger, „*Der Einzug des Galgens und des Mordes*”. *Die parlamentarischen Stellungnahmen polnischer und ruthenischer Reichsratsabgeordneter*, în „*Zeitgeschichte*”, 33, Heft 5, (2006), pp. 235-260, aici: p. 244.

mai mult drept un semn convingător al înapoierii imperiului țarilor. Ceea ce, pe de altă parte, deranja puțin pe vecinii evreilor, care vedeau în aceștia cauza principală a suferințelor lor.

X. Concluzii

Oamenii din Europa Centrală și de Est au fost implicați în război în 1914. Imperiile care și-au trimis popoarele la bătlie aveau un scop al războiului în sens tradițional. Nu era vorba despre provincii în dispută, ci de menținerea unui echilibru european și de apărarea propriei poziții de mare putere, de apărarea în fața unui dușman, care, se presupune, dorea să le pună pe amândouă sub semnul întrebării, pe alocuri și de îndepărtarea unor spini mici din propriul corp. „Spiritul“ acelei veri nu a jucat nici un rol. Statele naționale din Europa de Sud-Est (în afară de Serbia, care a reprezentat de la început o excepție) au luat, dimpotrivă, decizii suverane în speranța unor câștiguri de război. Dar în nici un caz nu au avut parte de un entuziasm masiv pentru război. Decizia respectivă a fost, peste tot, în mai mare măsură opera elitelor, respectiv a părții mai răzbătătoare, mai înclinate către tactică și mai argumentative a acestora. Nimic nu fusese predeterminat prin istorie, emoții, luptă de clasă, tradiții naționale sau, chiar, de dorința de a ucide.

Traducere din limba germană de Bogdan Popa